

Turjan lapin *kārt* 'läkkipelti'

T. I. ITKONEN on Kalevalaseuran Vuosikirjassa 22 (s. 54) esittänyt Turjan lapista sanan *kārt* 'läkkipelti' karjalaisperäisenä lainasanana, edellyttäen, että karjalainen vastine on *karta*. Lönnrotin Suom.-ruots. sanakirjassa onkin *karta*, gen. *karran*, 'bleck' mainittuna. Sen vuoksi oli mielestäni mahdollista, että p.o. sana oli saatu sanakirjaan, niin kuin moni muukin, vanhoista runoista tai Vienan Karjalasta. Sanakirjan käsikirjoitukseen, vihko Lönnrotiana 214, s. 46, Suom. Kirj. Seuran arkistossa ei anna viittausta saantipaikkaan. Mutta Sanakirjasäätiön hallussa olevat, kuuden viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana Vienan, Tverin y.m. karjalaismurteista kerätyt sanakokoelmat eivät sisällä sanaa *karta* 'bleck'. P. Pohjanvalon »Salmin murteen sanakirjassa» on vastaavana sanana venäjältä lainattu *žesti* 'pelti' sekä yhdyssana *žestiläkki* 'pelti', jonka jälkiosa on tietysti suomen kielen itämurteista saatu ruotsalaisperäinen sana. Aunuksen ja Suojärven murteiden sanavarojen kerääjänä tunnettu leht. E. V. AHTIAKaan ei tunne sieltä äännevastinetta sanalle *karta*. Läkkipeltiä merkitsevä *žesti* näyttää olevan yleiskarjalainen, sillä se on mainittuna Tunkuan (*žestitaza* 'peltivati', *žestjanikka* 'pyöreä peltiastia'), Rukajärven, Videlen, Njekkula-Riipuskalan ja Tverin karjalan sanakokoelmissa (Sanakirjasäätiön arkistossa).

Mutta KALIMA viittaa Kantelettaren 3:nteen painokseen¹, jonka III kirjan 25:nnessä runossa »Leino leski» on m.m. säepari: »Yksi linna nuoren

¹ Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, s. 110.

neion, Se oli *karralla* katettu» ja jonka »oudonpuolisien sanojen» luettelossa (s. 445) juuri nimettyyn runoon viitaten mainitaan *karta* 'rautapelti'. Toht. Jouko Hautalan opastamana löysin »Suomen kansan vanhojen runojen» länsi-inkeriläisestä osastosta (SKVR III 3, n:o 61) toisinnon, joka sisältää säeparin: »Mikä on *karralla* katettu, Se on lesken leino linna» ja D. E. D. Europaeuksen *karralla* -sanan yläpuolelle kirjoittaman selityksen 'kartta rautalevy'. Sanayhtymä *karralla katettu* kuuluu varsinaisesti n.s. »Leinon lesken» runoon, jota Salmisen »Aineenmukaisen luettelon» mukaan on »Länsi-Inkerin runojen» osastossa julkaistuna 33 toisintoa (enimmät Narvusista ja Soikkolasta saatuja). Niissä adessiivinen sanayhtymä *karralla* (~*karrall*) *katettu* esiintyy 21 kertaa (yhtä monessa toisinnossa; kahdeksasta toisinnosta säe, johon se tavallisesti kuuluu, puuttuu). Kerran sanotaan *karolla katettu*, kahdesti *karrella* (~*karrell*) *k.* kahdesti *korralla k.*, (Nämä poikkeukset johtunevat siitä, että sana *karralla* on hämärästi tajuttu tai heikosti muistettu.) — Genitiivi *karran* on kahdessa Soikkolan toisinnossa, jotka eivät kuulu »Leinon lesken» runoon: (1627) Avittakkaa — — — Ken kruosalla, ken kahella, Ken *karran* kappalella! ja: (1603) Ken kurella, ken kärellä, Ken *karran* kappalella! — Keski-Inkerin runostossa »Leinon lesken» runo on edustettuna — Salmisen luettelon mukaan — 26 toisinnolla, mutta mielikuva lesken tai nuoren neidon katetusta linnasta esiintyy vain 5 toisinnossa. Niissä kuulemme yks. adess:n *karralla* kahdesti, *karraall*? (joka on hevaalaisen inkeroisurteen mukainen) kerran, mon. adess:n *karroill* kerran; viidennessä toisinnossa (Tyrön seudulta) sanotaan: »Se on *kaaroilla* katettu» (IV 1, n:o 481). — Pohjois- ja Itä-Inkerin toisunnoista (joita on 33 kpl) puuttuu mielikuva *linna* (sijalla on *lohi* tai *lähde*). Sama on laita Etelä-Karjalassa eli Karjalan kannaksella (28 toisintoa) sekä Raja- ja Pohjois-Karjalan antamien toisintojen (12 kpl). — Itä-Karjalan runoissa »Leinon lesken» runoa ei ole.¹

Nominatiivi *karta* on runoissa harvinainen. Keski-Inkerin eräässä Hevaalta saadussa toisinnossa se on osana yhdyssanassa *kartaristi*: Mikä linnoi leskivaimoin, Se on *karralla* katettu, *Karta* risti katolla (IV 2; n:o 1863). Jaakkimasta se on tullut esille yhdyssanassa *kartalatva*: Kuiva kuusi k. (XIII 3, n:o 9043), joka harvinainen sana ja säe on eräässä toisessakin Etelä-Karjalan loitsussa (XIII 3, n:o 9462). — Näiden yhdynnäisien lisäksi voidaan runojen kielestä mainita adjektiivijohdannainen **kartainen*, joka kolmessa Narvusista saadussa toisinnossa on *saani* 'reki' -sanan attribuuttina seuraavassa (»Leinon lesken» runoon kuulumattomassa) säkeistössä (III 3, n:o 3777): *Matka joutu, tie lyheni, Reki helminen helisi, Saani kartanen*

¹ Tarkiainen sanoo (Virittäjässä v. 1935, s. 430), että tämä runo puuttuu pohjoisimilta laulualueilta.

karisi. (N:ossa 2089: Saani kartane karisi; n:ossa 2683 käytetään preesensmuotoja: M. joutuu, tie lyhenöö, Reki helmene helisöö, Saani kartani karisoo.) Aivan toisenlaisessa yhteydessä keski-inkeriläinen runo (IV 3, n:o 2947) käyttää epäonnistunutta konneksiota *kartanen kana* odottamattomassa yhteydessä.¹

Kun adess. *karralla*, genit. *karran*, nomin. *karta* sekä adj. *kartainen* esiintyvät melkein vain inkeroisurteisien (Hevaan, Soikkolan ja Narvusin²) kylien runotoisinnoissa, voidaan jo runojen nojalla olettaa, että subst. *karta* 'bleck' on Lönnrotin SRS:aan tullut Länsi-Inkerin toisinnoista »Leinon lesken» runoa, ehkä likinnä Europaeuksen paperillepanemasta, jossa on selityskin 'rautapelti'.³ Käsitystä, että p.o. sana on inkeroisjarjalainen, tukee se, että Sanakirjasäätiön kokoelmissa on Soikkolasta saatu subst. *kartain* 'läkkikannu' (K. J. Laitakari) ja adj. *kar|tain -taizen -raist ~ -taist* 'peltinen' (Paavo Siro ja Antti Sovijärvi) sekä R. E. Nirvin suullisesti antama tieto, että hän viime kesänä on — erikoisesti utelematta — kuullut soikkolaisten käyttävän sanaa *karta karran* 'peltiä' tarkoittavana, siis tavallisessa puheessaan; Viron-Inkerin kallivereläisilläkin sana oli nomin:ssä *a*-loppuinen.

Dimitri Tsvetkovin »Vadja keele šonastik», joka edustaa etenkin läheisen Joenperän murretta, tuntee sanat *ka|rt -rrà -rta*, illat. *-rtà ~ rtasë*; mon. *-rràD -toje -toi* 'plekk (žest')', — *ka|rt -rrà -rta* ill. *-ta(se)*, mon. *-toje -toi(t)* 'kard (žest')', — *kartein* 'karrane (žestjanoj); *kružge,ne i tsainiko,ne pantü üvvet karteižed pehjed* (tuoppiin ja teekannuun pantiin uudet läkkipeltiset pohjat). Loppuheitosta päättäen vatj. *kart* on virolaisperäinen. Pohjoisvirossa (saarilla, Alutagusessa ja paikoittain muuallakin mantereella) sekä etelävirossa *plek ~ lek* -sanan rinnalla käytetään sanaa *ka|rd*, gen. *karrà* (~ Jöhvissa *karra*) ~ Vaivarassa *ka|rpa*, gen. *karra*; Wiedemannilla *kard*, gen. *karra* 'Blech, Tresse, auch überhaupt dünne Schicht', *kardama* 'belegen mit einer Schicht, plattieren', *karratama* 'mit einer Metallschicht belegen, überziehen'.⁴ Viron sanalla on selvä vastine liivissä: *kārda* (partit. *ka|rdē*) 'bleck' (*kārdast ka|rtiks* 'blechdach'). Ohutta metallipeltiä merkitsevä Itämeren-suom. *karta* on nähtävästi melkoisen vanha sana. Alkuperästä on lausuttu eri käsityksiä.⁵ Viimeksi on Kalima varovasti sanonut, että virolais-liiviläisen sanan kanssa »kuuluvat jollakin tavoin yhteen» liett. *skārdas ~ skarda* 'Weissblech' ja

¹ Hevaalaisessa säeparissa: »Kiukaa karrottukaan, Peripaasi paistukaan» (IV 2, n:o 2301) esiintyvää optatiivia *karrottukaan* en lue *karta* -pesyeeseen. Se lienee harhamuoto pro *karrettukaan*, joka kuuluu *karsi* -saman johdannaisiin. Lönnrotin SRS mainitsee verbin *karrettua* 'brännas till kol (om pertor)', 'få långt sot (om ljus)'; ja tämä on merkitykseltään *paistukaan* -verbiä likempänä kuin *karroittua, jota muuten ei tunnuttane.

² Narvusinkin kreikanuskoisien kieli on pääasiallisesti inkeroisurteista.

³ Vianan läänin runojen tarkassa sanakocoolmassa, joka on Suom. Kirj. Seuran kansanrunousarkistossa, tätä sanaa ei ole.

⁴ Saareste, Leksikaalseist vahekordadest, s. 27, esittää Joenperästä muodon *karta* 'plekk'.

⁵ Enempi Albert Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes, s. 26—27.

lätin *skärd/s* ~ -a ~ -e 'Blech, Weissblech', 'ein Geschirr aus Blech' (myös *skärd/a* ~ -e 'eine Metallplatte'). Näitä on Endzelin pitänyt liiviläis-virolaisperäisinä lainasanoina¹, mutta merkitys teki Kalimalle vaikeaksi uskoa niitä virossa ja liivissä omaperäisiksi. Kalima näyttää siten hylänneen Otto Donnerin ja N. Andersonin oletuksen, että *karta* vastaisi permalais-ugrilaista sanaa *kört* ~ *kort* ~ *kart* ~ *kêrt* j.n.e., joka merkitsee rautaa, ja pikemmin kallistuneen Thomsenin puolelle, joka on *karta*-sanaa pitänyt lättiläisperäisenä. Saaresten v. 1924 lausuma käsitys oli, että merkitys 'ohut metallilehti' oli virossa jäännös muinaisesta raudan nimestä. Mutta sellaista ei suomalais-ugrilaisella aikakaudella ole voinut olla. Lainasuhteen lopullinen selvittäminen jääköön tulevaisuuden tehtäväksi. Tällä kerralla olisi selvitettävä inkeröiskarjalaisen *karta*-sanauhde alussa mainittuun Turjan-lappalaiseen *kärt*. Loppuvokaalinsa säilyttänyt *karta* edustaa — samoin kuin liiv. *kārda* — vanhempaa muototyyppiä kuin vir. *kard* ja vatj. *kart*. Sen on täytyntä olla inkeröiskarjalassa jo ennen tai ainakin samaan aikaan kuin Suomessa keskiajan lopulla syntyneeksi selitetty »Leinon lesken» runo² saapui Länsi-Inkeriin: muutenhan se ei olisi voinut joutua tähän runoon. Mutta kuinka tämä keskiajan inkeröiskarjalainen sana on voinut siirtyä Turjan lappiin, kun siitä ei ole jäänyt sanottavaa jälkeä Länsi- (ynnä Keski-)Inkerin ja Kuollan niemimaan väliselle, pitkälle taipaleelle?

En tällä hetkellä huomaa muuta selitysmahdollisuutta kuin että oletamme niiden karjalaisien joukossa, jotka keskiajalla ovat kansoittaneet Kuollan niemimaan etelärannikko, olleen joko Länsi-Inkerin karjalaismurteiden tai viron kielen edustajia taikka heidän jälkeläisiään. Suottakos paikannimillä Turja ja Tarje on äännevestineet (nim. *Turja* ja *Tyrja*) Saarenmaalla?

E. A. TUNKELO

¹ Mühlenbach & Endzelin, Lett.-deutsch. Wbuch III 880.

² Sekä Kaarle Krohnin että Viljo Tarkiaisen mukaan runo »on Virossa tuiki tuntematon ja Inkeriin nähtävästi Suomen puolelta levinnyt». Ks. Krohn, Kantelettaren tutkimuksia I 48; Tarkiaisen, Virittäjä 1935, ss. 429—440. — Runon siirtymistä Suomen puolelta Länsi-Inkeriin ei tarvitse ajatella tapahtuneeksi Suomenlahden ympäri, vaan meritietä. Suomalaisien käynneistä ja oleskelusta Inkerissä (m.m. Uudellamaalla asuvien) ja Pohjois-Virossa antavat tietoja Väinö Salminen, Länsi-Inkerin häärinot, s. 17, sekä Julius Mägiste kirjoituksessaan »Suomalaisesta siirtoasutuksesta Viron pohjoisrannikolla ja Hiidenmaalla» (Virittäjä 1952, s. 311—321).

Das lappische *kärt* 'Blech'

In den karelich-olonetzischen Wörter-sammlungen, die besonders für das Olonetzische reichhaltiges Material bieten, hat der Verfasser kein anderes Wort für 'Blech' gefunden als das aus dem Russischen stam-

mende *žesti*. Auch *karta* 'Blech', dem karelichischer Ursprung zugeschrieben worden ist und das in Lönnrots SRS erwähnt wird und als Original des turjalappischen *kārta* 'Blech' betrachtet worden ist, findet sich

nicht in dem erschöpfenden Wörterverzeichnis der »Vienan läänin runoja« (= Gedichte aus der Provinz Archangelsk) I—IV (das sich im Volksdichtungsarchiv der Finnischen Literatur-gesellschaft befindet). Lönnrot hat *karta* 'Blech' anscheinend aus den westingrischen Varianten des Gedichtes »Leinon leski« (= Leinos Witwe) erhalten, das er in die dritte Ausgabe der Sammlung »Kanteletar« aufnahm. In 21 dieser Varianten kommt das in Rede stehende Wort vor. Das Wort *karta* 'Eisenblech', das im Verzeichnis der unbekannteren Wörter im »Kanteletar« aufgeführt ist, lebt noch in den ingrischen Mundarten und seine wotische Entsprechung (*kart*, Gen. *karrà* 'Blech') wenigstens noch im Dialekt von Joenperä. In Estland kennen wir *kard* (Gen. *karra*) 'Blech, Tresse; auch überhaupt dünne Schicht', *kardama* 'belegen mit einer Schicht, plattieren', im Livischen *kārda* (Partit. *kaŗdā*) 'Blech'. Über den Ursprung des Wortes sind verschiedene

Auffassungen geäußert worden. Zuletzt hat Kalima die vorsichtige Vermutung ausgesprochen, dass es mit lit. *skārdas* ~ *skar̄da* 'Weissblech' und lett. *skārd|s* ~ -a ~ -e 'Blech, Weissblech, ein Geschirr aus Blech' »in irgendeiner Weise zusammengehöre«; er nimmt lettischen Ursprung an. — Da man das Wort in Ingermanland nicht weiter östlich als im Gebiet der ingrischen Mundarten angetroffen hat, und da es ebensowenig in den von Finnland im Jahr 1940 abgetretenen Gebieten oder im Karelich-Olonetzischen festgestellt worden ist, dürfte es wohl als wahrscheinlich angesehen werden, dass unter der als karelich bezeichneten Bevölkerung, die im Mittelalter die Südküste der Halbinsel Kola bewohnt hat, Vertreter der westingrischen karelichen Dialekte oder der estnischen Sprache (beziehungsweise Nachkommen derselben) gewesen sind. Der Name Turja hat ja auf der estnischen Insel Saarenmaa lautliche Entsprechungen: *Turja* und *Tūrja*.

E. A. TUNKELO